

**PHUROFESA VHO MS MAKHANYA, THOHO YA YUNIVESITHI NA
TSHANDA TSHA MUTSHANTSELARA YUNIVESITHI YA AFRIKA
TSHIPEMBE**

**U FULULEDZA: LEKITSHARA YA TSHIHUMBUDZI YA FEROZA ADAMS
NA VHUṬAMBO HA UNISA HA PFUFHO YA MUFUMAKADZI WA
NWAHA**

*“Mbonalo ya tshanduko: Vhafumakadzi nga tshifhinga tsha KHOVIDI-
19 na u ya phanda”*

21 Thangule 2020

Mutshimbidza Mushumo: Phurofesa Vho S Ngubane-Mokiwa:
Mufarisa Mudzulatshidulo wa Foramu ya Vhafumakadzi vha Unisa

- Dokotela Vho Sheila Kumalo, Mudzulatshidulo wa Foramu ya Vhafumakadzi ya Unisa
- Muambi wa ḍuvha matsheloni a ṅamusi, Phurofesa Vho Lulama Makhubela: SAWID – Mulanguli muhulwane na Muṅe wa: Africa Research House
- Mubirigadia Vho Matshidiso Kgoadi, Tshumelo ya Tshipholisa ya Afrika Tshipembe
- Phurofesa Vho Nokuthula Mazibuko, Thoho: Tshiimiswa tsha Ngudo dza zwa Mbeu
- Vho Claudia Fratini, Muraḍo wa khorotshitumbe: Foramu ya Vhafumakadzi ya Unisa

- Vho Zanele Meslane, Foramu ya Vhafumakadzi ya Unisa
- Phurofesa Vho M Magano, Foramu ya Vhafumakadzi ya Unisa
- Miraḡo na khorotshitumbe Foramu ya Vhafumakadzi ya Unisa
- Vhathu vhane vha khou ṭanganedza pfuvho na vhathu vho nangiwa vha ṭhonifheaho vho teaho vha Pfufho dza ṅwaha dza Vhafumakadzi vha Unisa
- Vhafumakadzi vhaṭhomphei na vhaeni vha ṭhonifheaho

Ndumeliso dzavhuḡi kha vhone vhoṭhe kha ino Ḳekitshara ya Tshihumbudzo ya Feroza Adams Pfufho dza ṅwaha dza Vhafumakadzi vha Unisa.

Fhedzi ṅaṅwaha nga ngoho ri nga si bule uri Ḳekitsha iyi *i khou bvela phanḡa nga ṅḡila yo ḡoweleaho*. Hu na mbonalo mbili dzo fhambanaho. Ya u thoma ndi ya uri ri vhukati ha u thithisea huhulu nga dwadze Ḳa KHOVIDI-19 tsha vhuvhili tshi ṭumana na tsha u thoma, nga uri miṭangano na vhuṭambo hashu hoṭhe zwazwino zwi itwa nga miṭangano ine vhathu vha i fara vha fhethu ho fhambanaho vha tshi khou shumisa vhudavhidzani ha thekhinoḡodzhi, ine ya dzhenelwa nga vhashumisani vha sa ḡivhei vho valaho zwifanyiso zwavho zwa vidio u vhulunga data kana u dzumba zwiphiri zwine vha sa ṭoḡe ri tshi zwi vhona!

Nga ngoho, musu ri tshi tea u langula dwadze na ngoho ya tshifhinga tshinzhi tsha u shuma hayani, matshilo ashu o shanduka. Tsedzuluso dza zwinozwino dzo sumbedza uri musu mathomoni, vhezhi ha vhathu vho vha vha sa takaleli u shuma hayani, nzulele zwa zwino l khou sumbedzisa u takalela u shuma hayani muñwe a humbulela uri musu vhana vhashu vha tshi bva tshikoloni, hu do vha na khonadzeo ya uri mbonalo heyi i aluwe. Musu ri si khou tou dzhiela ntha a thina vhuṭanzi uri nyimele iyi ine ya khou takalelwa ya u dzula na Zwiambaro zwa u edela (PJs) duvha lothe (ndo pfa vhanwe mirado ya vhashumi vha tshi khou amba nga tshavho) kana zwi tou vha ndila i leluwaho u swikelela u sa vha kha vhuendi ho tsitsikanaho na zwiendedzi – nga maanda nga matsheloni ayo a vhuria vhu rotholaho.

Fhedzi ri songo tou digeda nga maanda zwazwino! Ndo vhona nyaluwo ya mivhigo minzhi ine ya khou sumbedza uri mabindu na dziyunivesithi a khou tevhedza milayo ya kuambarele kwa u shuma hayani - nga yeneyo ndila u khwaṭhisedza vhuvha na muhumbulo wa kushumele kwa phurofeshinala – fhedzi tshinwe tshithu tshine tsha khou humbulelwa ndi u dovha hafhu u thivhela nyofho vhathu vha vho hangwa u ri vha khou didzhenisa lwa tshiofisi, vha si khou dzhiela ntha vidio khamera dzavho. Nga ngoho, ndi khou humbula uri ndi kha zwiwo zwenezwi zwo ri funzaho rothe uri ri vale khamera dzashu nga u tavhanya! Zwi nga yeneyo ndila, ndi a fulufhela uri rothe no ambara nga ndila yo teaho i fanaho ine ra nga vha ri kha tshiswitulo!

Ri tshi khou dzhiela n̄tha zwithu, ndi dakalo n̄amusu u fhululedza vhaṭanganedzi vha pfufho na vho nangiwoho vho fanelaho vha Pfufho dza n̄waha dza Vhafumakadzi. Fhedzi vhashumisani phan̄ḁa ha musu ndi tshi ita hezwo, kha vha ri ndi ombedzele zwiṭuku nzumbululo tharu dzo bvelelaho nga KHOVIDI-19 zwo ombedzelaho vhuvhili ha vhukoni ha vhafumakadzi zwe nyiledzo na mutsiko u elanaho nazwo zwa khwaṭhisedza, na nyimele i si ya vhuḁi ine ya khou bvela phan̄ḁa ya luvhengelambiluni kha vhafumakadzi zwine vha khou zwi konḁelela. Ndi khou ya u pfufhifhadza nga maan̄ḁa.

Tsha u thoma, zwazwino ndi n̄divho yo ḁoweleaho uri hayo mashango a re na mivhuso ino rangwa phan̄ḁa nga vhafumakadzi o langulwa khwine nga hetshi tshifhinga tsha dwadze. Germany, Taiwan, Finland, New Zealand, Iceland, Norway na Denmark na one nga in̄we n̄ḁila o fhira kha dwadze iḁi na ngoho yo fhelelaho zwiṭuku zwa nyofho dzine vha vha nadzo na poḁotiki zwo phad̄alalaho hoṭhe. Ndi ngani? Vho vhea vhadzulapo vhavho u thoma ha tevhela tsha vhuvhili hune ha vha madzangalelo avho - vhadzulapo vhavho na mafhedziseloni, zwiṭshavha zwavho na ikononi vho kaṅa mbuelo. Naa a si zwine murangaphan̄ḁa a tea u ita zwone? U shumela? Ngeno vhaṅwe vha tshi nga hanedzana uri hezwi zwi ḁa u leluwa kha vhafumakadzi ngauri vha na zwiṭaluli zwe vha bebwa nazwo zwa mvelaphan̄ḁa, ndi khou tama u fhindula ngauri u vha murangaphan̄ḁa wa shango a zwi ḁi

sendeki nga mbeu musi zwi tshi da kha u langula khaedu. Mutsiko u a fana na thodea dzi a fana. Kha vha ri ndi dzinginye la uri vhafumakadzi vha a pfesesa nga maanda zwinwe zwithu na u humbulela nga maanda thodea dza vhatu vhavho, u sa vha na vhudziki kha vhupo na thodea dza danwaha 21st phanda ha musi vha tshi humbula nga ha u vhusa na u diwanela mbuno.

Tsha vuvhili, muambi washu wa duvha o livhisa kha hezwi. Dwadze la KHOVIDI -19 lo nanisa vhuimo ha nyofho ha khakhathi dzo disendekaho nga mbeu na dzine dza itelwa vhana dzo nanaho tshitshavhani tshashu na zwitshavhani zwinzhi u mona na lifhasi. Levele dza mabulayo a vhushie na vhafumakadzi yo gonya nga maanda kha lifhasi na Afrika Tshipembe musi vhana na vhafumakadzi vha tshi khou bvela phanda na u kondelela nyimele dza nyiledzo. A thi na vhuṭanzi arali ri sa tsha dzhiela nṭha nyimele ine ya khou bvela phanda ya zwiṭori zwine zwa ofhisa, fhedzi ri fanela u wana ndila i leluwaho na ndila ya u shandukisa kuhumbulele na nyimele dzine dza bveledza zwiito izwi.

Nga ngoho, ndi kha nyimele iyi i songo fhelelaho muhumbuloni uri sa yunivesithi ro thoma na u bveledza *Khethekanyo ya Ndinganyiso ya Mbeu* Ofisini ya Thoho ya Yunivesithi na Tshanda tsha Mutshantsejara (VC) wa Unisa. U vhewa ha khethekanyo iyi ofisini yanga ho itwa hu na u dzhiela nṭha. Zwi khou shuma sa u rumela mulaedza u re khagala uri

ri khou dzhiela n̄tha u shumana na samba ǀa khakhathi dzo ǀisendekaho nga zwa mbeu na luvhengelambiluni lune lwa itelwa vhafumakadzi nga n̄dila dzōthe. Nga tshenetsho tshifhinga tshithihi ri khou fhedzisa Mbekanyamaitele ya u lwa na u Tambudzelwa zwa Vhudzekani, ri khou sedzulusa hafhu mbekanyamaitele dzōthe dza tshiimiswa, hu na muhumbulo wa u bveledza mbekanyamaitele nnzhi dzi re khagala dzo ǀandavhuwaho dzine dza ǀo ri konisa u livhisa kha ulwa na u bvisa tshōthe n̄dila in̄we na in̄we ya khakhathi dzo ǀisendekaho nga zwa mbeu. Fhedzi ri a zwi ǀivha uri mbekanyamaitele dzi sina tshiimiswa tsho tou nangiwo a dzi ambi tshithu. Khethekanyo heyi, ine ya ǀo ita ǀhōdisiso, u tikedza mbekanyamaitele, u dzhenelela kha vhapondwa vho tsireledzwaho na ngeletshedzo, i ǀo shumisana na Khomishini ya Ndinganyiso nga Mbeu. Ndi fulufhelo ǀashu uri u dzhenelela uhu hu ǀo n̄kedza na ǀhalutshedzo i pfalaho kha u ǀikumedzela hashu u lwa na khakhathi dzo ǀisendekaho nga zwa mbeu.

Ndi ǀo takalela Foramu ya Vhafumakadzi nga maanda, u tikedza khethekanyo iyi na u dzhiela mushumo wayo mbiluni. Ndi fulufhelo ǀanga uri sa yunivesithi ri ǀo sumbedza, nga u amba na nga u shuma, uri ri zhendedzi ǀa tshanduko musi zwi tshi ǀa kha samba ǀa khakhathi dzo ǀisendekaho nga zwa mbeu.

Tshavhuraru na tsha u fhedzisela vhashumisani, ri a zwi ḍivha uri nyiledzo yo vha i konḍaho nga maanda kha vhafumakadzi u fhirisa kha vhanna, nga maanda havho vhane vha vha kha akademi (na vhaṅetshedzatshumelo vhane vha shumana thwii na vhathu). Hu si u funza matshudeni avho vhe hayani, u ita ṭhoḍisiso dzavho, u langula mahaya avho vhe sina nḍila dzo ḍoweleaho dza thikhedzo, u vhona zwauri vhana vhavho vha funzwa nga nḍila yo teaho na u ṭhogomela vhupfiwa havho, fhedzi vhanzhi vho ita izwo vha vhabebi vho ḍiimisaho nga vhoṭhe, ngeno vhaṅwe vha tshi vhona zwauri vhafarisi vhavho na vhone a vho ngo litshedzelwa. Namusi ndi khou ṭoda u hulisa mufumakadzi muṅwe na muṅwe ane a khou shuma mishumo heyi yoṭhe – na u dzula o takala. Kha khuliso yeneyo ndi u dzhiela nṭha uri ndi vhafumakadzi vha ḽifhasi ḽashu, vhane vha dzula vha tshi khou bvela phanda na u shuma.

Vhafumakadzi vha Unisa, ndi tshifhinga tshi sa kanakanisi u ḍikumedzela hafhu ro ḍiimisela nga maanda u fhaṭa kha zwithu zwo swikelelwaho zwi mangadzaho nga maanda na u ḍiimisela ha vhomme ashu vha mumatsho wa 1956, u edzisela mishumo na u ḍikumedzela ho itwaho nga mufumakadzi vhukuma Feroza Adams. Namusi, nga hoyu ṅwedzi, ri khou vha hulisa, na u ṭanganedza uri zwino ndi tshifhinga tshashu tsha uri ri shele mulenzhe - kha vhafumakadzi na kha tshitshavha tsha (Afrika) Tshipembe. Vha ḍo tea u bva kha

zwifhinga izwi zwa swiswi – sa musu vhomakhulu wavho, vhomme na dzikhaladzi vho zwi ita u thomani – na, u tsumanya vhuthihi na u diimisela huthihi, kha vha ambe ha nga vhuyo havho – vha na kana vha si na avho vhanna vhane vha nanga u dzula na kuhumbulele kwa u vha nga fhasi na u sa katela. Rothe ri na vhudifhinduleli ha u humisela dwadze line la vhona vhunzhi ha vhafumakadzi vhashu vha tshi bvela phanda na u lwa nga fhasi ha luvhengelambiluni luwe na luwe..

Fhedzi musu ndo no amba hezwi, ri songo latetshelwa nga tshedza tsha u swikelela na mishumo ya vhafumakadzi vhanzhi vhane vha khou diitela mishumo i takadzaho duvha line na line na u sumbedza fhedzi zwine zwa nga itea musu vhukoni ha mufumakadzi vhu tshi shuma ho vhofholowa, u livhuhiwa na u tutuwedzwa. Na nga hetshi tshifhinga tsha KHOVIDI-19, vhunzhi ha vhafumakadzi vha Unisa vha maanda vhane vha swikelela zwa ntha vho zwi sumbedzisa kha ri ne uri ndi zwifhio zwine zwa nga shuwa - vhuanzi ha ndeme vhune vhafumakadzi vha vhudisa kha akademi, mushumoni, kha tshitshavha tshashu tsha Unisa na tshitshavha tshashu. Vhafumakadzi vha Unisa vho ita uri ri dihudze namusi ro pembelela na u livhuwa vathu vhashu vho swikelelaho zwa ntha – vhafumakadzi vha maanda vho bvelelaho.

Vhanganedzi vha pfufho na vathu vhashu vho nangiwo vha u no nwa vha amba u bvelela kha vhurangeli vhunzhi he ha vha hone

Unisa u bveledzisa vhafumakadzi, nga maanda vha vharema, kha vhurangaphanda na kha mabudo avho, kha u bveledzisa vhafumakadzi vha Unisa kha mishumo minzhi ya u bvisela khagala kuvhonele kwavho na vhukoni; nga maanda a Unisa kha u kunda vhukondi na u shumela vhañwe; na kha vhone ha vhafumakadzi vha Unisa ha tshikhala tshavho yunivesithi, vhanganedzi vhashu vha pfufho ndi vhafumakadzi vho, kha u shuma vhudifhinduleli havho ha duvha na duvha, vho aluwa sa vhuswikeleli, vha rangaphanda na vhashumeli vha vhatu. Vho sumbedza nga tshiga tsha u nangiwa havho he vhashumisani navho vha hu khwathisedza sa vharangaphanda vha Unisa na vhashumisani nga ngoho; u shumela vhañwe na u thonifha vhudifhinduleli havho u vha vha khwine vhane vha nga vha vhone. Vha na, ri na, pfanelo inwe na inwe ya u dihudza na u pembelela tshifhinga hetshi tsha u tangedza.

Ndo takala nga maanda u ffululedza vhanganedzi wa pfufho na vhatu vhothe vho khethiwaho. Kha vha bevele phanda kha ndila yavho ya mathakheni. Kha vhatu vho tangedzaho pfufho vhashu, vho shuma zwavhudi. Ri avha ffululedza na u vha hulisa. Kha vha dzulele u vha vhafumakadzi vhukuma vha tshothe vha Unisa!

Ndi a livhuwa.